

УДК 340.114:167.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.10>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК САМОСТІЙНЕ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: ЦІННІСНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Котенко М.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8046-6641>

Котенко М.В. Інтелектуальна власність як самостійне поняття юридичної науки: ціннісно-правовий підхід до визначення.

Автором в роботі доведено теоретичну та практичну доцільність аналізу інтелектуальної власності як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки та елементу правничої термінології. Відзначено, що тематика дослідження є важливою з точки зору загального методологічного значення вивчення та удосконалення понять і категорій юриспруденції, а також термінології, що вживається в актах правотворчості. Вказано на те, що неоднозначність доктринального розуміння інтелектуальної власності, а також нечіткість її відмежування від інших суміжних категорій юридичної науки (наприклад, право інтелектуальної власності, речове право, авторське право, суміжні права, патентне право та ін.), зумовлює на сьогодні неоднозначність понятійного визначення інтелектуальної власності, недостатність її правового закріплення як самостійного терміну юриспруденції.

Проведено аналіз доктринальних уявлень про інтелектуальну власність як самостійне поняття юридичної науки та здійснено їх узагальнення в межах спеціально-розпорядчого, формально-юридичного та широкого підходів. Підсумовано, що поширення положень проприетарної теорії права інтелектуальної власності та теорії виключних прав в юридичній науці зумовило поляризацію підходів до понятійного визначення інтелектуальної власності. Тому сьогодні в доктринальному плані інтелектуальна власність має дискусійний характер визначення, що зумовлено насамперед її природою та сутністю.

Автором наголошено, що навіть вказані узагальнені підходи до визначення поняття інтелектуальної власності залишають в тіні основний аспект цього правового інституту, а саме його ціннісно-правовий вимір. Саме ціннісно-правовий підхід може бути використано для відповідного сприйняття інтелектуальної власності, яка акумулює в собі, розвиває та становить невід'ємну частину системи соціокультурних цінностей. Тому вказаний підхід є методологічно важливим для формулювання та обґрунтування відповідного визначення поняття «інтелектуальна власність». Переваги такого підходу до понятійного аналізу в теоретико-правових дослідженнях полягають в тому, що він дозволяє сформулювати пізнавальну орієнтацію в суб'єкта, що пізнає, шляхом розвитку уявлень про світоглядні цінності в природі і суспільстві.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, ціннісно-правовий підхід, теорії інтелектуальної власності.

Kotenko M.V. Intellectual property as an independent concept of legal science: a value-legal approach to definition.

In the work, the author proved the theoretical and practical expediency of the analysis of intellectual property as a component of the conceptual and categorical apparatus of legal science and an element of legal terminology. It is noted that the subject of the research is important from the point of view of the general methodological importance of studying and improving the concepts and categories of jurisprudence, as well as the terminology used in the acts of law-making. It is pointed out that the ambiguity of the doctrinal

understanding of intellectual property, as well as the vagueness of its demarcation from other related categories of legal science (for example, intellectual property law, real property law, copyright law, related rights, patent law, etc.), causes today the ambiguity of the conceptual definition of intellectual property, insufficiency of its legal consolidation as an independent term of jurisprudence.

The analysis of doctrinal ideas about intellectual property as an independent concept of legal science was carried out and their generalization was carried out within the limits of special-administrative, formal-legal and broad approaches. It is concluded that the spread of the provisions of the proprietary theory of intellectual property and the theory of exclusive rights in legal science led to the polarization of approaches to the conceptual definition of intellectual property. Therefore, today, in the doctrinal plan, intellectual property has a debatable nature of definition, which is determined primarily by its nature and essence.

The author emphasized that even the specified generalized approaches to defining the concept of intellectual property leave in the shade the main aspect of this legal institution, namely its value-legal dimension. It is the value-legal approach that can be used for the appropriate perception of intellectual property, which accumulates in itself, develops and constitutes an integral part of the system of socio-cultural values. Therefore, the specified approach is methodologically important for the formulation and justification of the appropriate definition of the concept of «intellectual property». The advantages of such an approach to conceptual analysis in theoretical and legal research are that it allows for the formation of cognitive orientation in the knowing subject through the development of ideas about worldview values in nature and society.

Key words: property, intellectual property, value-legal approach, theories of intellectual property.

Постановка проблеми. Теоретична та практична доцільність аналізу інтелектуальної власності як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки та елементу правничої термінології визначається насамперед загальним методологічним значенням вивчення та удосконалення понять і категорій юриспруденції, а також термінології, що вживається в актах правотворчості. Крім того, актуальність дослідження інтелектуальної власності крізь призму її понятійно-категоріального виміру зумовлюється також:

а) неоднозначністю доктринального розуміння інтелектуальної власності, а також нечіткістю її відмежування від інших суміжних категорій юридичної науки (наприклад, право інтелектуальної власності, речове право, авторське право, суміжні права, патентне право та ін.), що зумовлює неоднозначність понятійного визначення інтелектуальної власності, недостатність її правового закріплення як самостійного терміну юриспруденції;

б) широким колом методологічного інструментарію, що вироблений юридичною наукою, який подекуди навіть відзначається неоднозначністю розуміння та неусталеністю застосування в процесі пізнання явищ і процесів державно-правової дійсності.

Вказані положення ще більше посилюють актуальність наукового дослідження інтелектуальної власності саме крізь призму її понятійно-категоріального виміру, взявши за основу відповідний методологічний підхід, що потенційно спроможний всебічно врахувати властивості інтелектуальної власності, відобразивши її природу та сутність. З урахуванням тематики цієї наукової роботи та перспективності використання ціннісно-правового методологічного підходу вважаємо за можливе і доцільне взяти саме його за основу вивчення інтелектуальної власності та розкриття її крізь призму суспільно-корисного виміру.

Стан опрацювання теми наукової роботи. У вітчизняній юридичній науці окремі ціннісно-правові аспекти інтелектуальної власності, її понятійного визначення та характеристики її ознак досліджувались у роботах як теоретиків права (В.С. Бігуна, С. В. Бобровник, А.А. Козловського, М.І. Козюбри, Б.В. Малишева, С.П. Рабіновича, П.М Рабіновича та ін.), так і в роботах представників галузевих юридичних наук (А.О. Кодинця, О.О. Кулініч, О.П. Орлюк, Г.З. Остапенко, О.О. Штефан та ін.). Проте, на сьогодні, досі для окресленої проблематики притаманний плюралізм наукових підходів з більшості питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими в наукових працях.

Метою статті є аналіз доктринальних уявлень про інтелектуальну власність як самостійне поняття юридичної науки, їх узагальнення та виявлення ціннісного сприйняття інтелектуальної власності, що закладено в основу відповідного визначення.

Виклад основного матеріалу. Уточнені визначення понять в юридичній науці – це основа подальшого термінологічного закріплення в законодавстві. Враховуючи поточні процеси кодифікації

законодавства в сфері інтелектуальної власності та рекодифікації цивільного законодавства України, розробка концепції інтелектуальної власності як особливої правової цінності має бути розпочата з переосмислення визначень ключових понять та категорій. Самостійність інтелектуальної власності доводиться не лише її місцем в системі правових явищ, але і її місцем в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки. Не заперечуючи важливість удосконалення понятійно-категоріального апарату юридичної науки, відзначаючи наявні непоодинокі спроби науковців обґрунтувати самостійність інтелектуальної власності як поняття юридичної науки, запропонувати його доктринальне визначення, вважаємо за необхідне насамперед, узагальнити погляди вчених, в яких представлені доктринальні уявлення про інтелектуальну власність як складову понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Варто відзначити, що переважна більшість вчених до розуміння інтелектуальної власності підходять з точки зору протилежних теорій – пропріетарної та теорії виключних прав. При чому навіть в юридичній науці вченими вже ведеться дискусія щодо того, чи стосуються ці теорії інтелектуальної власності (Н. Мироненко, В. Семків, Є. Ходаківський, Р. Шишка та ін.) чи все ж таки теорії прав інтелектуальної власності (Г. Андрощук, А. Кодинець, О. Кохановська, О. Орлюк, О. Світличний, Є. Харітонов, О. Харітонова та ін.). Прихильники пропріетарної теорії виходять з того, що інтелектуальна власність є різновидом власності, особливістю якої є саме нематеріальні об'єкти, котрі є результатом творчої (інтелектуальної) діяльності людини. Відповідно і визначення поняття «інтелектуальна власність» представниками зазначеної теорії засноване на тому, що в його основу закладено ідею співвідношення з поняттям «власність», а саме розглядається як співвідношення категорій «складового» (інтелектуальна власність) та «загального» (власність). З урахуванням того, що об'єкти права власності з точки зору юридичної науки поділяються на тілесні та безтілесні, відповідно інтелектуальна власність визначається як така, що стосується безтілесних об'єктів, і щодо такої власності суб'єкти володітимуть усіма тими правомочностями, що і суб'єкти по відношенню до тілесних об'єктів.

Водночас, згідно з положеннями іншої теорії – теорії інтелектуальних прав (або теорії виключних прав) поняття «інтелектуальна власність» є умовним, оскільки тут мова має йти про обсяг та виключність прав відповідних суб'єктів, а також про їх правомочну поведінку. Зокрема, ними може бути реалізовано в тому числі і право заборони використання об'єкту інтелектуальної власності будь-якій третій особі. Тому і характеристика власності має виходити з точки зору її правового режиму та прав суб'єктів на матеріальні та нематеріальні речі. В свою чергу особливостями таких прав на нематеріальні речі буде їх специфіка в часі реалізації, порядку реалізації, просторі реалізації тощо. Теорія інтелектуальних прав пов'язується із розумінням інтелектуальної власності як інституту, котрий визначає систему прав на об'єкти інтелектуальної власності. Вченими зазначається про те, що поширювати поняття про речові права на права, що не мають своїм об'єктом речі, здається теоретично незручним. Порядок виникнення, переходу, припинення, захисту речових прав розрахований саме на матеріальний їх зміст, і тому поширення цих правил на зовсім іншу сферу може створити небажане змішання уявлень у теорії і практиці [1, с. 37]. Прихильники цієї концепції наголошують на значній кількості непридатних до прав на результати творчої діяльності речових інститутів, зокрема відсутність захисту володіння через відсутність останнього; неможливість нового володіння (окупації) патентом, від якого відмовився його власник; обмеження строку правового захисту на відміну від безстрокової охорони права власності; територіальне обмеження прав винахідників; відмінність засобів передачі й захисту та деякі інші.

Поширення положень вказаних теорій в юридичній науці зумовило поляризацію підходів до понятійного визначення інтелектуальної власності. В доктринальному плані інтелектуальна власність має дискусійний характер визначення, що зумовлено насамперед її природою та сутністю. Інтелектуальна власність розкривається в літературі як така, що має важливе соціальне значення, забезпечує досягнення соціально корисних наслідків життєдіяльності соціуму. Перш за все, інтелектуальна власність розкривається як особливий акумулюючий феномен, що узагальнює та накопичує в собі спадщину творчої діяльності, і такий узагальнюючий характер функціонування інтелектуальної власності покликаний забезпечити не лише збереження, але і подальший розвиток і примноження інтелектуальної власності. Водночас, понятійне розуміння інтелектуальної власності пов'язується і з її детермінуючими властивостями, яка за своєю сутністю відіграє роль фактору (умови) суспільного виробництва та розвитку економіки. Сьогодні, провідні країни світу (Сполучені Штати Америки, Японія, Південна Корея та ін.) роблять акцент на розвиток інтелектуального потенціалу суспільства, стимулюючи (заохочуючи) інтелектуальну діяльність та генерацію об'єктів інтелектуальної

власності. Вказаний вектор розвитку економіки зумовлює виокремлення інтелектуальної власності в системі об'єктів правового забезпечення, з одного боку, та в системі інституту власності – з іншого боку, шляхом надання відповідного правового режиму її функціонування, забезпечуючи права володіння, користування та розпорядження щодо відповідних різновидів об'єктів інтелектуальної власності. Вказаний підхід заснований на положеннях проприетарної теорії інтелектуальної власності та розглядає її як особливу складову правового інституту власності. Умовно вказаний доктринальний підхід можливо визначити як «спеціально-розпорядчий», що визначає інтелектуальну власність особливим різновидом власності, об'єкти якого мають спеціальний режим правового регулювання в частині реалізації прав суб'єктів інтелектуальної власності як власників, користувачів чи розпорядників об'єктами інтелектуальної власності. Вказаний підхід ґрунтується на розумінні інтелектуальної власності як частини економічної категорії «власність», прибічники якого впевнені, що термін «власність» у словосполученні «інтелектуальна власність» є ключовим та характеризує основну ознаку цього інституту.

У вітчизняних правових дослідженнях поняття «власність» по відношенню до результатів інтелектуальної діяльності, засобів їх індивідуалізації, а також прав на них використовується досить широко [2, с. 39-40; 3, с. 78; 4, с. 119], що зумовлено рядом факторів, зокрема: пострадянською трансформацією сприйняття власності як такої, де державна та колективна має привілейований статус, а її матеріальний вимір є основним, порівняно з інтелектуальним (інформаційним), визнанням виключності інтелектуальної діяльності як умови науково-технічного прогресу, принциповістю належної правової охорони і захисту інтелектуальної власності як умови її гарантування та стимулювання суб'єктів до активізації інтелектуальної діяльності тощо. Так, на переконання В.В. Вірченка, інтелектуальна власність являє собою систему відносин між членами суспільства щодо привласнення-відчуження нематеріальних активів і результатів інтелектуального виробництва [5, с. 37-38]. Водночас аналіз вказаних підходів до визначення поняття «інтелектуальна власність» доводить, що його прибічники предметно «розщеплюють» цю категорію та два елемента: «інтелектуальна власність» та «власність», які в подальшому піддаються визначенню спочатку окремо, а потім у співвідношенні. І, як результат, науковці приходять до висновку, що інтелектуальна власність є частиною (видом, формою) власності в цілому, а отже на неї поширюється загальний режим правового регулювання, що стосується інституту власності, та спеціальний режим правового регулювання, що стосується виключно відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Проте, на нашу думку, вказаний підхід має право на представлення в юридичній науці, водночас не позбавлений недоліків. Насамперед, мова іде про певну обмеженість характеристики інтелектуальної власності виключно крізь призму результату інтелектуальної діяльності як об'єкту права власності. Поза увагою вчених фактично залишаються і інші властивості інтелектуальної власності, які пов'язані з процесом її створення, особливим режимом правового забезпечення, невід'ємністю від її творця, поєднанням майнових і особистих немайнових прав тощо.

Досить поширеним в юридичній доктрині є «формально-юридичний підхід» до визначення поняття «інтелектуальна власність», в основну якого закладена ідея її виміру як комплексу прав відповідних суб'єктів, які стосуються використання та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, її правової охорони та захисту, можливостей матеріалізації результатів інтелектуальної діяльності, їх комерціалізації тощо. Формально-юридичний підхід насамперед заснований на ідеях про можливість та необхідність формалізації інтелектуальної власності в положеннях міжнародних актів, а також у положеннях законодавчих актів України. Основу зазначеного підходу становлять положення теорії інтелектуальних (виключних) прав, які за своєю сутністю потребують належної формально-юридичної регламентації. Процес формалізації інтелектуальної власності заснований на ідеї відповідного кола прав суб'єктів на об'єкти інтелектуальної власності, а саме на результати інтелектуальної творчої діяльності, що отримали свою об'єктивізацію та є визнаними в правовому плані. Зокрема вказаний підхід підтримують такі вітчизняні вчені як Л.Г. Мельник, зазначаючи про те, що інтелектуальна власність потенційно націлена на юридизацію та подальшу комерціалізацію, відповідно вона об'єктивно потребує правового закріплення та виявляється насамперед у комплексі прав суб'єктів інтелектуальної власності [6, с. 103-104]. Вказаний підхід обґрунтовується більшістю представників юридичної науки, які наголошують на його перевагах, а саме: на можливості надання визначення поняттю інтелектуальна власність як явищу правової реальності, що відображає його спроможність не лише бути складовою правових явищ і процесів, але і впливати на них, бути об'єктом правової охорони та правового захисту. Однак зазначений підхід не позбавле-

ний і певних недоліків. Насамперед, він має досить однобічний характер та не враховує інші властивості інтелектуальної власності, зокрема і ті, що відображають соціальну корисність і цінність зазначеного феномену, що і є передумовою його належної правової охорони та захисту. Крім того, такий формальний підхід відображає лише загальні правові властивості інтелектуальної власності, не акцентуючи увагу на теоретико-правових та галузево-правових аспектах його розуміння, функціонування, охорони та захисту. Також, варто відзначити і те, що неоднозначність розуміння права в цілому в методологічному плані негативно вплинуло на розуміння інших правових явищ і процесів, в тому числі і на розуміння інтелектуальної власності, що зумовило високий рівень плюралізації саме юридичних підходів до її визначення. На нашу думку, важливо в процесі наукового дослідження понятійних аспектів інтелектуальної власності відійти від суворої галузевої приналежності того чи іншого поняття, а виробити конкретний методологічний підхід, що дозволить узагальнити та врахувати властивості досліджуваного феномену та взяти їх за основу формулювання (або удосконалення формулювання) визначення відповідного поняття. В нашому випадку інтелектуальної власності як ціннісно-правового феномену.

Важливо акцентувати увагу на тому, що положення панівних концепцій розуміння інтелектуальної власності на сьогодні не ізольовані між собою, навпаки, спостерігається певне взаємне інтегрування їх положень. І на сьогодні можливо виокремити наявність ще одного – широкого або комплексного підходу до визначення поняття «інтелектуальна власність». Вказаний підхід заснований на тому, що він:

- по-перше, поєднує в собі характеристику інтелектуальної власності як комплексу прав суб'єктів інтелектуальної власності, з одного боку, а з іншого – ці права стосуються правомочностей в сфері права власності, зокрема в частині володіння, користування та розпорядження об'єктивованими результатами інтелектуальної діяльності;

- по-друге, доповнює визначення і іншими аспектами інтелектуальної власності, що були взяті за основу при аналізі інтелектуальної власності як явища дійсності, зокрема фактори, що впливають на інтелектуальну діяльність, процес здійснення інтелектуальної діяльності, особливості об'єктивації результатів інтелектуальної діяльності, їх реєстрації або реєстрації прав на них тощо.

Також вченими відзначається, що інтелектуальна власність може визначатись і як така, що також націлена на розвиток науки, наукових досліджень, технологій, мистецтва тощо, в тому числі і в напрямку розширення меж наукових досліджень, мистецтва, творчості, стимулюючи посилення охорони та захисту об'єктів інтелектуальної власності відповідно до поточних трендів розвитку суспільства. Створення сприятливого клімату для розвитку інтелектуальної власності, її високого рівня правової охорони та ефективності функціонування механізмів правового захисту є беззаперечною умовою для можливого залучення інвестицій в сектор економіки, активізації та посилення науково-дослідної роботи, розширення меж виробничої, обслуговуючої діяльності, сфери робіт та надання послуг.

Варто відзначити, що в юридичній науці вченими також акцентується увага і на інформаційній складовій інтелектуальної власності, що закладена в основну її понятійного визначення. Зокрема відзначається, що інтелектуальна власність поєднує в собі, з одного боку – нові технології та цифрове середовище, яке є результатом людської творчості та підлягає правовому визнанню як об'єкт інтелектуальної власності (наприклад, результати біомедичних досліджень, цифрові технології, програми штучного інтелекту, віртуального маркетингу тощо), а з іншого боку – результати духовної творчості людини, що мають з моральної точки зору превалююче значення з огляду на те, що саме духовність «...формує людину, яка виробляє економічні, політичні, соціальні цінності» [7, с. 11–14, с. 24]. До таких об'єктів інтелектуальної власності відносяться різноманітні духовні цінності (твори мистецтва, музичні твори і т.п.). Комплексний підхід також обґрунтовується науковцями і крізь призму узагальнення наявних підходів, в результаті чого зроблено висновок про те, що поняття «інтелектуальна власність» можна розглядати лише у сукупності різних підходів на перетині наук, оскільки включає в себе достатньо різноманітні за своєю функціональною належністю об'єкти (об'єкти промислової власності та авторського права, і яке є досить складним, оскільки має прикордонний характер і є надбанням одночасно декількох наук) [8, с. 251–252].

Висновки. На нашу думку, навіть ці приклади комплексного та ґрунтового визначення поняття інтелектуальної власності залишають в тіні основний аспект цього правового інституту, а саме його ціннісно-правовий вимір. Саме ціннісно-правовий підхід, що може бути використано для відповід-

ного сприйняття інтелектуальної власності, що акумулює в собі, розвиває та становить невід'ємну частину системи соціокультурних цінностей. Тому вказаний підхід є методологічно важливим для формулювання та обґрунтування відповідного визначення поняття «інтелектуальна власність». Переваги такого підходу до понятійного аналізу в теоретико-правових дослідженнях пов'язуються вченими з тим, що ціннісно-правовий підхід, насамперед, дозволяє сформулювати пізнавальну орієнтацію в суб'єкта, що пізнає, шляхом розвитку уявлень про світоглядні цінності в природі і суспільстві, та виражається в інтерпретаційному критичному підході до вивчення явищ, які досліджуються [9, с. 77-78]. Без ціннісного підходу неможливо виявити призначення в тому числі права в загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу засвоєння світу людьми. Без нього залишаються в тіні конструктивна, творча роль свідомості у сфері права [10, с. 9]. Відповідаючи на питання «яка цінність окремого правового явища, в тому числі і інтелектуальної власності», ми автоматично зможемо відповісти, який позитивний вплив матиме цей інститут на розвиток суспільства та держави, які функції він виконуватиме в різних сферах життєдіяльності та як взаємодіє з іншими елементами нашої національної ціннісної парадигми. Саме виходячи із аксіологічних засад ми зможемо надати найбільш змістовне визначення поняття інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Немеш П.Ф. Правова охорона торговельних марок в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 204 с.
2. Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності в Україні: Навч. посіб. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 334 с.
3. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 368 с.
4. Право інтелектуальної власності. Академічний курс: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін. / За ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 560 с.
5. Вірченко В.В. Інтелектуальна власність: теоретичні витoki та економічні імперативи розвитку : Монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 488 с.
6. Мельник Л.Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике: энциклопедический словарь. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 384 с.
7. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник / О.П. Орлюк, А.О. Кодинець, І.В. Кривошеїна, Ю.В. Носік та ін.; за ред. О.П. Орлюк та А.О. Кодинця. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 482 с.
8. Полуяктова О.В. Інтелектуальна власність та інтелектуальний потенціал. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2003. Вип. 15. С. 250–254.
9. Поліщук П.В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. Київ. 2013. № 1-2. С. 75–81.
10. Ременець О.В. Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2011. 16 с.